

Irmina Petrauskienė

ALTERNATYVI LITERATŪROS ISTORIJA ALFONSO NYKOS-NILIŪNO „DIENORAŠČIO FRAGMENTUOSE 1938 – 1970”

ANOTACIJA

Straipsnyje apžvelgiama įžymiojo lietuvių egzodo autoriaus Alfonso Nykos-Niliūno lietuvių literatūros samprata, kurią jis išdėsto pirmame „Dienoraščio fragmentų” tome; akcentuojamas jos visumos alternatyvumas dominuojančiai lietuvių literatūros mokslo tradicijai.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: vertė, centras, prasmė, periferija, estetinė egzistencija.

ABSTRACT

The article surveys how Lithuanian literature is understood by an outstanding Lithuanian exodus author Alfonsas Nyka-Niliūnas. His perception of literature is laid out in his first “Diary Fragments” volume, where, on the whole, an alternative to the dominant tradition of Lithuanian literature studies is emphasized.

KEY WORDS: value, center, meaning, periphery, aesthetic existence.

A. Nykos-Niliūno su-kuriama literatūros istorijos vizija neturi vieningo epicentro, yra eseistiškai laisva ir, kaip akcentuoja V. Skrupskelytė, tokiai kritikai „nesvetimas nei istoriko, nei formalisto metodas, nei detali analizė ar pamokantis žodis, kuris užgriebia turinio bei formos mazgus ir tuo būdu atveria kūrinio specifiką” [5. P. 394]. Dienoraštinė literatūros istorija kuriama, remiantis asmeniniais, subjektyviais „antimetodais”. Autentiškas, literatūrą monodizuojantis, suvokimas virsta maštančiu dialogiškumu, kaip alternatyvaus literatūros interpretavimo būdu, permodeliuoja esamos mokslinės klasifikacijos dėmenis.

* * *

Nyka-Niliūnas polemiskumą, įvairiadimensiškumą paverčia dominuojančiu kultūrologiniu principu: „Ginčykimės ir nerimkime, nes kultūros kūrimas iš esmės yra milžiniškas dialogas, kuriame visuomet yra dvi griežtai priešingos nuomonės” [11. P. 391]. „Kritikoje, polemikoje etc. mes esame švelnūs ir atsargūs iki šleikštumo. Dėl to ir mūsų literatūrinė kasdienybė tokia pilka, anemiška, be „mažosios istorijos” ir nuobodų” [P.

278]’, – daro išvadą kritikas poetas. Dialogišką literatūros kūrimo dėmenį jis realizuoja individualiu, savireflekksiškai kritišku lietuviškosios kūrybos raidos perinterpretavimu.

Literatūros pertvarka įbūtinama dialogu. Tas dialogas kyla iš įspūdžio, akimirkos ištartos, kartais – iš ekstremalaus aplinkos ypatingumo. Išoriniai impulsai dienoraštyje intensyvina dvasią. Tad literatūra atgaminama ne tik „rimtose” diskusijose – ji skatinama taip pat iš pačios buvimo erdvės kylančių impulsų. Dialogiškas teksto kontempliavimas ryškėja kaip aplinką harmonizuojantis judesys (tai įrodo ir buvimas karo apimtoje Vokietijoje, kuomet nuo išorinio triukšmo traukiamasi į literatūrinę „slaptavietę”).

Alternatyvų kūrimas kyla iš vidinės būtinybės, iš dvasia išgyvento teksto. Intensyvūs asmeniniai potyriai slopina oficialios vadovėlinės literatūros schematizacijas, ir tokiu būdu kristalizuojasi autentiška žodžio kūrybos paradigma. Literatūros istorijos hierarchija modeliuojama iš *subjektyviai patirto ir saugomo kūrinio* – „iš mano atminties antologijoje sukauptos” [P. 132] medžiagos.

Nykos-Niliūno egzistencijoje vyksta nuolatinis „savęs tikrinimas”, kiek literatūrinė pajauta yra aštri įvertinti literatūros raidą,

inovacinius meno „faktus bei apraiškas“. Rašytojas vis iš naujo perskaito jau kelis syk „tikrintus“ autorius – naujai atranda senuosius tekstus. Prisipažindamas, kad yra šaltas ir abejingas J. Joyce'o „Ulysses“ prozai, postmoderno literatūros variantams, kritikas veikia grįžta prie istorijos sugraduotų, įvertintų, o kartais ir tiesiog pamirštų klasikų vardų. Tačiau dėmesys klasikais, laikantis V. Dubo požiūrio į literatūros istoriją, kritikui yra absoliutaus modernizmo forma. Įsisąmoninimas, kad „visi tie klasikai, tebėra lyg ir mano bendralaikiai“ [P. 374], verčia iš naujo prisitarti, permąstyti juos – poetus, prozininkus, peržiūrėti jų poziciją literatūrinėje hierarchijoje ir, vadovaujantis autentiškos tiesos poreikiu, nustatyti tokių autorių meninę vertę bei vietą savoje literatūros istorijoje.

* * *

„Dienoraščio fragmentuose“ literatūra permąstoma, siekiant išgryninti tikrąją estetinę egzistenciją įprasminančius tekstus. Nėra pasenusi dar 6-ajame dešimtmetyje fiksuota pozicija: „Nė vienas iš mūsų didžiųjų rašytojų nesusilaukė kritiškos visų raštų analizės. Viskas tebėra fragmentiška arba įvedamojo pobūdžio“, – teigė Nyka-Niliūnas, atsakydamas į literatūrinę „Literatūros lankų“ anketą [9. P. 19].

Oponuodamas akademiškai schematizuotam požiūriui, stipriai pakoreguoja kai kurių iškilių figūrų vietą fragmentiškoje literatūros istorijoje (sistemiškai neišbaigtoje, daugžodžiaujančioje). Vertinant lietuvių literatūrą, anot šio kritiko, „absoliučiai atsikratyti istorijos dar neįmanoma“ [P. 453], tačiau, rašydamas sau, Nyka-Niliūnas jau bando atspėti tų esamų hierarchijų, jas išskaidydamas ir konstruodamas naujas – taip argumentuodamas savą literatūros sampratą.

„Nukunigėjimo, arba eskunigo, problema“ V. Mykolaičio-Putino romane „Altorių šešėly“ Nykai-Niliūnui yra tik tariama – siauriausias ir schematiškiausias tezės išdėstymas, kuriam hipotetiškai pasitelkiama meninė forma. Tačiau ji neigama jokios didesnės konfliktinės įtampos: „Romano eigoje Liudas Vasaris niekur ir niekad neatsistoja *kunigo plotmėje*, nes jis yra kunigas

tik *de jure*“ [P. 332]. Vadovaudamasis estetiškai gyvo žmogaus perteikimo kriterijumi, Liudą Vasarį Nyka-Niliūnas kvalifikuoja žemiau už J. Tumo-Vaižganto ar J. Savickio sukurtus charakterius – mat Putinas pagrindinį savo personažą konstruoja „kultūristorinėmis ir autobiografinėmis premisomis“ [P. 332], taigi remdamasis etiniu kriterijumi, kurį iš esmės kitaip traktuoja Nyka-Niliūnas. „Temose ir variacijose“ „Altorių šešėly“ įvardydamas *roman a these*, dienoraštinėje kritikoje decentruoja „oficialų“, kanonizuotą psichologinį kūrinio statusą – tai suponuoja būtent silpnas jo estetiškas įforminimas.

Literatūros slinkties ir formavimosi tendencijos, siejamos su literatūrinių krypčių perėmimu, Nykos-Niliūno literatūros sampratoje kertasi su vadovėlinės kritikos nustatyta eiga. Simbolistinės poezijos ašimi laikoma Putiną Nyka-Niliūnas priskiria prie romantinės literatūros tęsėjų, taip pristabdydamas lietuvių literatūros „progresą“ ir ištirpindamas simbolistinės poezijos svorį [P. 332].

Lietuvių simbolizmo poezija ypač koreguojama sutinkant, jog ją reprezentuojanti F. Kiršos kūryba pernelyg aukštai iškelta. Lyginamasis kontekstas – J. Baltrušaitis, Putinas – Nykai-Niliūnui itin akivaizdžiai demonstruoja tariamai simbolistinę šio poeto pseudogelmę: nesusiformuoja sava būties samprata, nėra vaizdo-simbolio daugiareikšmiškumo. Saviargumentacijai cituojami tie Kiršos posmai, kurie įtikinamai rodo vidujybiškai nemotyvuotą baltrušaitiško universalumo siekį ir niliūniškų, simbolizmo autoritetą diskvalifikuojančių, išvadų pagrįstumą: „Greičiau patikėtum, kad tai simbolizmo parodija, o ne simbolistinė poezija *bone fide*“ [P. 425]. Tokią Nykos-Niliūno dehierarchizaciją vėliau patvirtins šios egzilio grupės nuostata: Nagys po Vytauto Statkaus kauke „Literatūros lankuose“ Kiršos kūrybą traktuos kaip akivaizdžiai pervertintą, nes jo poezijoje keblios, nelanksčios, negyvos archajinio žodyno schemose pakibusios simbolinės figūros tik imituoja ir paslepia filosofinę skvarbą [6. P. 26].

Į literatūros periferiją Nyka-Niliūnas perkelia ir B. Sruogos poeziją, nematydamas joje tiek daug tradiciją atnaujinančios bei modernizuojančios

galios. Simbolizmo epicentru kartu su Kiršos, Putino rinkiniais oficialiai laikoma Sruogos kūryba – „Saulė ir smiltys” bei „Dievų takais” – Nykos-Niliūno dienoraštyje tėra vertinama kaip „neartikuluota, beformė poezijos „žaliava” [P. 272]. Mat emocinės įtaigos nepakankumas, formos neišbaigtumas, būtiškai kalbančio žodžio stoka niliūniškoje hierarchijoje – esminiai kūrybinio silpnumo požymiai.

Tikrojo poezijos atnaujintojo – revoliucionieriaus statusą Nyka-Niliūnas suteikia ne oficialiai tokiu laikomam K. Borutai, o, pavyzdžiui, J. Kėkštui... Tačiau kritikas pripažįsta, kad negatyvumas jo vertinimuose gali būti hiperbolizuotas, tarsi specialiai sustiprintas. Nors Salomėjos Nėries fenomenas ironizuojamas, „žymiausia lietuvių poetė”, regis, triuškinama [P. 336] dėl diametraliai priešingo ir Nykai-Niliūnui nepriimtino mąstymo būdo bei pasaulėjautos. V. Mačernio poezijai suteiktą filosofinės dimensijos statusą kritikas taip pat ginčija ir ne tik dėl atgyvenusios retorikos, bet ir pragmatišku temos sprendimu trenkte pritrenkiančios banalybės [P. 390]. Taip pat ir Radausko antifenomenologiškas, denominacinis, empiriškas realybės transformavimas akustiškai determinuotu žodžiu tevertinamas periferiškai – vien kaip meistriškas eiliavimo technikos įvaldymas. Tokiais dienoraštiniais pervertinimais jų autorius kėsinasi į literatūros istorijos tabu, suabejoja oficialiosios opinijos nepajudinamumu bei kanonų neliečiamybe.

Nyka-Niliūnas ilgisi intelektualiai subalansuoto mintijimo, prasmę esmiškai išsakančių žodžių. Gal todėl jam A. Škėmos „Baltoje drobulėje” labiausiai kliūva romano kalba – „vieno matavimo smulkios miesčionijos žargonas, trenkiantis verstinių tango idioma” [P. 345]. Dienoraščio kontekste, pripažinus literatūrinės lietuvių romano kalbos modernizaciją, ne tik išėivijos, bet ir šiandieniniai literatūros tyrinėtojai tapę tik „kalbinio nuosmukio skaitytojais”...

Nykos-Niliūno literatūros samprata modifikuoja ir patriotinės temos kanonus. Anachronistiškai plokščia patriotika bei jos interpretavimas nacionalumo manifestacijas

nusmukdo iki maironiškos retorikos debiuto. A. Maceina, „Literatūros lankuose” apibendrinęs išėivijos santykį su patriotine kūryba, yra pripažinęs: „Patriotinė mūsų tremties poezija literatūrinės vertės neturi” [I. P. 75]. Tokia žemininkų kartos nuostata „Dienoraščio fragmentuose” detalizuojama tą patriotinę poeziją gerokai diskvalifikavusių B. Brazdžionio, J. Aiščio, A. Miškino kūrybos kritika. Tačiau Nyka-Niliūnas pabrėžia, kad dienoraštinis vertinimas, tai yra rašymas sau, yra žymiai griežtesnis („rašydamas ne vien sau gal ir aš nebūčiau toks griežtas” [P. 528]), vadinasi, ir objektyvesnis; ir vis dėlto metaforiškas brazdžioniškos poezijos apibūdinimas sklandumu bei kritiniu taiklumu ne tik kad nenusileidžia detaliam mokslinei analizei, bet ją net pranoksta. „Jo užsienyje parašytoji poezija šiandien atrodo salė po triukšmingo vakar dienos baliaus su užgesusiais lampionais ant stalų, popierinių gėlių vainikais grindyse ir prasmės nebeturinčiais šukiais sienose” [P. 528].

Patriotinė lyrika, nepajėgdama estetiškai įprasminti tikrovės, A. Mackus pasakytų, priartėja prie politinė kalba išreikštos poetinės giesmės, o tai Nyka-Niliūnas asocijuoja su literatūros ideologizavimu. Dienoraščio literatūros kriterijų skalėje meno veikalas, kuris sukurptas pagal ideologinius reikalavimus, krenta į žemiausią skalę. Todėl rezistentinė poezija, kaip ir politinėms struktūroms asistuojanti Putino, E. Mieželaičio kūryba, gali atsidurti estetinės vertės stokojančioje paraliteratūros sferoje.

Šiuo požiūriu Nyka-Niliūnas negailėstingas ir vakariečiams. A. Strindbergas Nyką-Niliūną „atstumia” estetinės ideologizacijos išreikštais moralinės krizės terminais [P. 222]. Lietuvių kritikas itin analitiškai kontempliuoja skaitomus „didžiosios literatūros” autorius, į kūrinių jau iš anksto eidamas su tam tikra distancija, kuri gali prasiplėsti ar sumenkėti priklausomai nuo „gyvo atgarsio” skaitančiojo dvasioje. Tokiu būdu tai, kas vaizduojama Ch. Dickenso romane „Pikviko klubo užrašai”, yra ne tik „nuobodu, lėkšta, primityvu, bet net ir juokinga” [P. 350]. Prie nuvylusių kūrėjų priskiriami ir V. Hugo, A. Dumas, K. Hamsunas, M. Gorkis. Didieji visuotinės literatūros autoritetai nurašomi į

„antraeilūs pasaulinio masto rašytojus“.

Nuolat grįždamas prie tų pačių autorių, atidžiai į juos išsiskaitydamas, Nyka-Niliūnas vis tvirčiau objektyvuoja alternatyvų subjektyvumą: „Valéry gilinantis į jo poeziją didėja; Milašius, atvirkščiai, gilinantis į jo poeziją pamažu netenka klasiško solidumo, blanksta, – kaip ir viskas, kas *savo laiku* taip žavėjo ir buvo tapę kone gyvenimo pakaitalu“ [P. 331]. Toks vienas iš pasikartojančių skaitymo objektų yra R. Maria Rilke. Su juo dažnokai kontaktuojama, siekiant įtvirtinti negatyvias šio poeto kvalifikacijas. Manierizmas, epochos balastas, laiko stiliaus ir dvasios primestas pseudosantykis su realybe, kuriame ritualas nustelbia esmę bei formą [P. 500], – priešingai negu Radauskui, kurio susižavėjimas Rilke vis didėja, Nyka-Niliūnas decentralizuoja šį poeta, sumenkindamas jo dydį „visoje naujųjų laikų poezijoje“ [P. 500].

Dažnai savo požiūrį išdėstydamas vienu kitu sakiniu, nevengdamas metaforiškumo, Nyka-Niliūnas tarytum demonstruoja sūnaus palaidūno kovą su literatūros istorijoje įsitvirtinusiems kanoninės hierarchijos įpročiais.

Literatūros istorijos centras

Išskirdamas centrines savos literatūros figūras, dienoraščio autorius renkasi akademinės istorijos graduotas pavardes ir kontempliatyviu (per)skaitymu tikrina jų verčių identitetus. Literatūrinis centru dienoraštyje virsta būtent „vadovėlinės konsekracijos“ „sukompromituoti“ [P. 71] kūriniai. Tokį kritinį paradoksą (vertinimu nuvertinti) yra pastebėjęs ir H. Hessė: poeto (ne)pripažinimas – „tai tik literatūros istorikų fikcija“ [1. P. 207]. Nėra kitokio poeto – tiktai nepripažintas (ir toks jis privalo būti), nes poetas – visada metafizikas. Egzistuojanti oficiali – akademinės bendruomenės sudėliota – literatūros istorija dažnai eliminuoja tikrąjį kūrėjo-kūrinio esatį, kuri sugrąžinama tik individualiu supratimu – skaitymo aktu ir autonomiška istorizacija. Kūrinys, perskrodęs skaitančiojo dvasią, radęs joje „gyvą atgarsį“ [P. 71], iš literatūrinės periferijos perkeliamas į individualios vertybinės refleksijos centrą. Tokia dominuojanti pozicija

skiriama Madame de la Fayette romanui, pripažįstant blaivų jo stilių, vertinant šio romano herojės principingumo tragiką [P. 70]. Būtiškaisiais kriterijais kvalifikuojamas stilius ir A. Gidą Nykai-Niliūnui leidžia iškelti į literatūros centrą [P. 149]. Seniai perskaityti kūriniai vėl traukia galimybę praplėsti išgyvenimų amplitudę: P. Calderono, W. Shakespeare'o dramos išsineria iš skambaus „didžiosios literatūros“ statuso, atverdamos skaitančiajam universalų, į jokias klasifikacijas neįrašomą, kūrinio dydį: „Staiga apimtas nelabai racionalaus noro grįžti prie *didžiosios* literatūros, godžiai skaitau Calderono „Das leben ein Traum“ ir A.W.Schlegelio verstą Shakespeare'o „Hamletą“ <...> ir jaučiuosi kaip Kolumbas, atradęs naują pasaulį“ [P. 209].

Aukščiausias vertinimas kyba būtent iš emocionalaus teksto poveikio. *Absoliutaus dydžio* M. Proustas, G. de Maupassant'as, J. W. Goethe ir kiti panašūs autoriai įvardijami emocijos padiktuotais įvertinimais: „žavėte sužavėjo“, „trenkte pritrenkė“ [P. 70]. Egzistencinė, laiko ir išgyvenančius skaitančiojo patikrinimus išlaikanti kūrinio vertė nusakoma jausminėmis interpretacijomis: „panašus įspūdis ir dabar“, „tebežavi kaip ir kadais“ [P. 261].

Pirmųjų skaitymų įspūdziai gretinami su dabartiniais: dialogas su savimi dėl Sirijos Giros „Ekrano“ – Nykai-Niliūnui šis kūrinys atrodo nepelnytai išstumtas į „antrąjį planą“, nes lietuvių kritika visuomet greičiau ir geriau įvertina „rimtuosius“, tik „sunkiaisiais pabūklais“ šaudančius poetas. Atstatoma tikroji Sirijos Giros poezijos vertė [P. 480] modifikuoja istorinę visos lietuvių poezijos panoramą.

Kartais autoriaus kūryba yra diferencijuojama, skaidoma į kelis etapus (Brazdžionio, Aisčio). Būtent ankstyvoji šių poetų kūryba Nykai-Niliūnui atrodo esanti autentiškiausia, novatoriškiausia, labiausiai dvasiškai išgyventa ir paveiki. Taip vertinant išsitrina vienareikšmiškos centro / periferijos ribos. Intymus, atviras skaitymas net Mykolaitį- Putiną – atsižvelgiant į jo kūrybinį paveikimą – iš pasenusios, vadovėlinės poetinės periferijos gali perkelti į centrą: „Dabar atrodo <...> jaunas, naujas, svaiginąs savo brandumu ir pulsuojančia

gyvybe" [P. 14]. Į niekad nepasirodžiusią bendrą Radausko ir Nykos-Niliūno poezijos antologiją taip pat būtų buvę įtraukti dvasiškai jaunąjį skaitytoją veikę eilėraščiai („Plaštakei“, „Nerandamai“...). Dienoraštinėje alternatyvoje literatūros istorijoje vertinimas gali keistis priklausomai nuo akimirkos įspūdžio: momentinis tradicinis požiūris į Maironį – „didžiausias mūsų lyrinis poetas“ – vėliau gali tapti ir priešingas – „su kitu skaitymu viskas gali neatpažįstamai pasikeisti“ [P. 513]. Įdomu, kad dienoraštinio sau prieštaraujančio teigimo mąstymo laisve naudojasi ir J. Mekas: „Rytoj aš galiu nuneigti viską, ką aš sakau šiandieną. Paskutinysis žinojimas, dabar ir čia, man yra konkretus ir tikras“ [10. P. 409]. Abiem autoriams svarbus tik *čia ir dabar* potyris, mirksnis, nuomonė, vertinimas. Tačiau kondensuotais minimalistiniais apibrėžimais Nyka-Niliūnas į savąjį literatūros centrą įveda apibendrinamojo pobūdžio pastabas, skirtas lietuvių poezijos evoliuciją determinavusiems autoriams. Likdamas ištikimas novatoriškumo, autentikos, kūrybiškai plėtos tradicijos, mąstymo būdo principams, kritikas išskiria lietuvių poezijos klasikos branduolį: „Aistis – irracionalus atnaujintojas. / Putinas – racionalus konservatorius. / Binkis – spontaniškas ir autentiškas revoliucionierius. / Radauskas – konservatyvus civilizatorius, bet ne *atnaujintojas*“ [P. 499]. Poezijos ir poeto santykiui (itin aktualiam Nykai-Niliūnui kaip poetui) nusakyti dienoraštyje apskritai pasirenkamas Vakarų literatūros epicentrą sudarančių autorių trejetas: „Baudelaire, Valéry, Rilke. / Baudelaire – poetas tikriausia ir paprasčiausia šio žodžio prasme. / Valéry – poetas nenoromis, poetas prieš poeziją, poetas, kuris nemėgsta poezijos. / Rilke – poetas, tai yra poetas manieristas“. [P. 449]. Taip išskirdamas ir apibrėždamas itin kontempliatyviai apmąstytus kūrėjus, autorius atkuria jų literatūrinę (ne)vertę savo paties estetiniu sąmoningumu grindžiamoje dienoraštinėje literatūros istorijoje.

Šio pobūdžio intensyvumas pradedamas vidine būtinybe naikinti (arba palikti) akademinės literatūrologijos tabu, išlaisvinti autorius nuo pritempto titulo arba suteikti atitinkamą statusą

jo supelniusiesiems. Tai lyg vidinis Nykos-Niliūno imperatyvas – atsiplėšti nuo schemų, nepaisyti stereotipinių, chrestomatiškai nejudinamų tiesių: „Ir aš dar nesu visai laisvas nuo per ilgą laiką susikaupusių *tabu*“ [P. 513]. Literatūros tiesa nėra mokslinė – ji suvokiama egzistenciškai. Kviečiama vaduotis iš netikrumo, įkyrėjusių mitų nelaisvės, akademinės refleksijos štamų. Todėl gausu nuolat pasikartojančių ištarų: „Knyga, prie kurios aš buvau savotiškai prisirišęs ir visada po kurio laiko sugrįždavau“, „tam tikrais periodais (kaip dabar) mane apima vieno kurio autoriaus manija“ [P. 326]); nutolimas / suartėjimas su skaitytu ir išgyventu meno pavidalu yra pagrindinis dienoraštinės literatūros istorijos kūrimo metodas. Meninė bei kritinė veikla XX amžiuje – autorefleksyvaus intelekto esė, – todėl dažnas rašytojas kartu yra ir literatūros teoretikas, kultūrologas bei egzistenciškai mąstantis eruditas. Tokį kūrėjo, alternatyvaus literatūros istoriko, tipą reprezentuoja ir Nyka-Niliūnas.

„Bendruomeniškas“ literatūros istorijos kūrimas

„Dienoraščio fragmentuose“ individualiai kuriama išeivijos bendruomenės kultūrinio gyvenimo atmosfera. Tačiau iš autonominės literatūros sampratos išsirutulioja alternatyvi kolektyvo literatūros raidos versija. D. Valiukėnaitė akcentuoja, kad menas yra aukščiausias, tobuliausias komunikacijos pavidalas, o literatūra – mūsų atžymėtų, įrašytų vertybių archyvas [12. P. 47]. Niliūniškojo tipo egzilinio bendrumo leitmotyvas ir yra ne ideologija ar pasaulėžiūra, bet literatūriniai interesai, meno kūrybos samprata. Egzistencinis išeivijos buvimas vėrėsi, leidžiant antologijas, žurnalus, enciklopedijas, metraščius. Nyka-Niliūnas dienoraštiniu tikslumu detalizuoja „Žemės“, „Literatūros lankų“, neišleistos poezijos antologijos ir kitas egzistenciškai reikšmingiausias išeivijos kultūrinio gyvenimo situacijas.

D. Kuiziniene Nykos-Niliūno kritiko, vadinasi, ir literatūros istorijos kūrėjo, genezė

sieja su aktyvia jo veikla 1945 metais Miunchene, leidžiant kultūros žurnalą „Aidai“. Čia jis skelbė savo eilėraščius, prancūzų poezijos vertimus ir itin gausiai publikavo straipsnių apie lietuvių literatūrą, įvairių recenzijų, polemizavo su rašytojais ir kritikais, rengė pasaulio literatūros bei kultūros apžvalgas. Nuo 1945 iki 1949 metų vidurio gana intensyviai susirašinėjo su K. Bradūnu „Aidų“ leidybos pagyvinimo bei literatūriniais klausimais [4. P. 139]. Tą patvirtina ir vienas dienoraščio įrašų, nurodančių Nykos-Niliūno ketinimą dalyvauti pačiame literatūros vyksme: „Kazys [Bradūnas] sutinka *Aiduose* įvesti *Literatūrinių pastabų* skyrių, kuriam medžiagą parūpinčiau aš ir kuriame būtų kritiškai (polemiškai) svarstomos literatūrinio gyvenimo aktualijos“ [P. 208]. Alternatyvaus požiūrio sklaidos poreikis kyla iš jau minėtos vidinės būtinybės dialogizuoti, dinamiškai aktyvinti literatūrinį procesą. Todėl opoziciškumas privalo būti realizuojamas savarankiškais ir brandžiais veikalais.

Viena pirmųjų dienoraštyje fiksuojamų egzilio dialoginio mąstymo apraiškų – antologijos „Žemė“ gimimas. Ši naujosios lietuvių poezijos antologija dvasinius XX amžiaus vidurio egzodo ieškojimus sulydo su „ontoteologiniu pokarinės sąmonės liūdesiu bei progresuojančios lietuviškos metafizikos simptomais“ [2. P. 1]. Egzilis būsimų žemininkų kūryboje įgauna prioritetinę universalios meninės savijautos ir estetinės vertės dimensiją, o kultūrinis liberalumas ir pasaulėžiūriškai lanksčios estetinio kokybiškumo nuostatos inspiruoja įvairių literatūrinės kultūros projektų atsiradimą [2. P. 1]. Nykos-Niliūno užrašuose pirmiausia ir kalbama apie tolesnę kultūrinę egzilio raidą nulėmusį projektą – antologiją „Žemė“. „Atėjo Kazys [Bradūnas] pasitarti jo sumanytos poezijos antologijos reikalui“ [P. 251], – pirmasis Nykos-Niliūno sakiny užgriebia besiplėšiančio projekto pradžią. Idėjos sumanytojas Bradūnas bendraautoriumi pirmiausia renkasi Nyką-Niliūną, su juo aptardamas veikalo struktūros, poetų atrankos klausimus. Bradūno prašomas pagalvoti, ar nesutiktų įeiti į redakcinį kolektyvą, Nyka-Niliūnas sutinka prie šios ontologijos parengimo

prisidėti tik patariamuoju balsu, neoficialiai, taip išlaikydamas šešėlinės poeto egzistencijos laisvę („Literatūros lankuose“ ji „pratežiama“ įvairiais slapyvardžių ženklais: Leonas Miškinas, Andrius Sietynas, H. B. S. ir kitais). Nyka-Niliūnas, prieštaraudamas išsiplėsti linkusiam redaktoriui, griežtai atrenka autorius, jų eilėraščius – taip formuoja literatūros istorijos būties pastovumo vertų objektų koncentratą: „Kėkštai, Mačemis, Henrikas ir mudu, plius įvado (kuris turėtų būti lengvai „manifestinis“) autorius Juozas Girmius“ [P. 251]. Ir būtent Nyka-Niliūnas, Bradūno siūlytą pavadinimą „Atolas“ pakeisdamas į išliksiantį „Žemė“, suponuoja alternatyvios literatūros raidos sampratos ypatumus. „Dienoraščio fragmentų“ autoriui svarbu **atsiskirti nuo tradicijos** – anachronistinės, neaktualios nūdienai, afišuojančios tik agrarinį lietuvių mentalitetą, ir išsiskirti iš stereotipiškai bei atavistiškai tą išreiškiančios literatūrinės hierarchijos, besitęsiančios nuo „Vaivorykštės“, „Pirmojo baro“ bei „Gubų“ [P. 251]. Nyka-Niliūnas siūlo estetiškai intelektualinį literatūrinės kaitos modelį, kuomet atspėsiama nuo istorinio aktualumo, aprėpiamos meniškai susintetintos universalijos: paprastas, be Bradūno norimų prisegti epitetų, niliūniškas „Žemės“ pavadinimas yra „daugiaprasmiš, plačios apimties, galimas įvairiai interpretuoti ir lengvai susimbolinamas pavadinimas, lygiai gerai tinkas ir Kėkšto, ir jo paties poezijai“ [P. 251]. Gana dažni Nykos-Niliūno nesutarimai su Bradūnu dėl pastarajam labiau rūpimų išorinių formaliųjų knygos reikalų, rūpinimasis vidine antologijos esme („pavadinimo vertė vis tiek beveik šimtu procentu pareis nuo pačios knygos vertės“ [P. 253]) rodo ir apskritai **vidinį jo literatūros istorijos kūrimo principingumą**. Lemiamas momentas čia yra išlaikyti autonomišką požiūrį-vertinimą, nesitaikstyti su utilitarumu, diktatoriškais visuomenės nuomonės šablonais, kartu su Girmiumi einant prieš bradūnišką „*consensus omnium* pamėgimą“ – savo sprendimais **provokuoti**, netgi, kaip Nyka-Niliūnas sako, „įžeisti“ [P. 253] akademinę bendruomenę, kas yra būtina, norint suaktyvinti, dialogizuoti patį literatūrinio proceso kūrimą. Populinė, poaistinė, pobrazdžioninė

poetinės savimonės naujovė, įvesta antologijoje, plečiama kuriant estetiškai ir egzistenciškai determinuotą literatūros istoriją kituose literatūrinės kultūros sklaidos projektuose. Išleidus „Žemę“ ir sulaukus Nykos-Niliūno aktualinamo literatūrinio rezonanso („*Zemei* išėjus, nuskambėjus, susilaukus nemažai kritikos ir skaitytojų dėmesio, sukėlus dar daugiau triukšmo“ [P. 279]), toliau rezonuojamas intelektualinis literatūrinės žemininkų bendrijos įvaizdis.

Natūralu, kad poezijos antologijos „Žemė“ sukeltos kolizinės įtampos lauke 1952 metais atsiranda kitas literatūros istorijos progresą stimuliuojantis veiksnys – neperiodiškai ėjęs literatūros žurnalas „Literatūros lankai“. „Dienoraščio fragmentuose“ etiudiškai fiksuojama, jog apie tokio žurnalo leidybą imta galvoti tuoj pat po „Žemės“ pasirodymo. Kaip to leidinio iniciatoriai dialoginėje situacijoje vėl pasirodo Bradūnas bei Nyka-Niliūnas. Polemikoje dėl „Žemės“ išryškėjęs savos literatūrinės tribūnos stygius bei jo sąlygotas nepatogumas (bendradarbiaudami „Aiduose“, abu kūrėjai „nesijautę visai namie“, ir, vėliau subruzdusiems „Aidams“ siūlant užleisti kelis numerius dar negimusių „Literatūros lankų“ iniciatoriams, buvo kategoriškai atsakyta tai daryti [P. 272]); nes jau rūpėjo idėja „turėti savo literatūros žurnalą“ [P. 264]. Pačiam Nykai-Niliūnui tai pasirodė „draši mintis“, kuri per keletą žvalgomųjų pasikalbėjimų išaugo iki būsimo žurnalo pobūdžio bei leidimo strategijos aptarimo. Nyka-Niliūnas ir toliau nuosekliai laikėsi minimalistinio, bet esmingai koncentriško leidinio redakcinio kolektyvo sudėties principų: „Jo branduolį sudarytų visi *Žemės* dalyviai“ [P. 266]. „Dienoraščio fragmentuose“ vienu sakiniu štrichuojami pagrindiniai žurnalo laikysenos ypatumai [P. 266], vėliau težiškai išplėtojami įvadinėse „Literatūros lankų“ pastabose. Taip Nykos-Niliūno dienoraštis individualiai atspindi šiai egzilio kartai būdingo literatūrinio mąstymo specifiką: savaiminės teksto vertės objektyvavimą, angažavimąsi literatūrinei egzistencijai, egzilinės generacijos bendradarbiavimo solidarumą [P. 266].

V. Kelertienė, kalbėdama apie įvadinės pirmo „Literatūros lankų“ numerio „Redakcijos žodžio“ pastabas, išskiria alternatyvios literatūros istorijos kūrimo tendencijas: „Iš esmės lankininkų programa ir yra programos neturėjimas, tik bendras principas, kad *ars gratia artis*, menas menui ir kad jeigu iš viso reikia patriotiškumą įrodinėti, jis bus įrodomas darbais, aukštos kokybės kūriniais, o ne žodžiais“ [3. P. 92]. Nors, R. Šilbajorio teigimu, tie autoriai vis dėlto sukūrė gana vientisą ideologinę-kultūrinę pasaulėjautą, puoselėjančią literatūrą ir taip pat apsaugančią ją nuo politinio bei pasaulėžiūrinio mąstymo diktatūros. Atsidūrus kritiškoje padėtyje, išimtinu istorijos momentu, buvo aiškiai užsiangažuota visuotinės, menu išsakomos civilizacijos srovės tąsai. Egzistencinis tremties, egzilio būvis suvokiamas iš situacija, įkūnijanti naujų dvasinių namų poreikį [3. P. 332]. Nyka-Niliūnas, autorefleksyviai išgyvendamas tremties, patriotiškumo situacijas, dienoraštyje nyčiškai skelbia invariantišką railiškai sampratai patriotinės literatūros modelį („skelbiu išsivadavimą iš tremties, slėpimą dvasios ir kūno žaidžų ir išsilaisvinimą savyje“ [P. 347]) ir kritišką jo teoretizavimą polemniais straipsniais („Rašytojai prieš kritiką“, „Septyni prieš Tebus“, „Emigracija ir kritika“, „Populiarumas ir poezija“).

Galima sutikti, jog žemininkai-lankininkai ne tik išoriškai įsikomponuoja į srovinę lietuvių literatūros kaitos panoramą, bet, nesidubliuodami su tarpukario literatūrinių sąjūdžių grupuotėmis, su keturvėjininkų, pjūvininkų subrandintais ketinimais, susitelkia ties egzistencinio grožio problematika. Teigdami, kad jų žurnalas „tarnaus tik literatūrai“, lankininkai iškelia estetizmo – kaip būtį preroginčios tiesos sakos – kriterijų, įteisindami negailestingą priešišką kompromisinei vidutinybei (Mekas, priimdamas kūrėją kaip retą, nekasdienį asmenybę, šliejasi prie lankininkų ambicingai programuojamos kultūrinio atnaujinimo akcijos: „man ir lietuvių rašytojų tėra KELI“ [10. P. 213]. Tokią nuostatą skatina dienoraštinė Nykos-Niliūno literatūros samprata, besiskleidžianti „Literatūros lankų“ apmąstymo kontekste: „Mano galva, visų pirma

turėtų nepasiduoti „antplūdžio“ ir artimo meilės spaudimui, tai yra jokiom sąlygom neįsijungti į *mainstream*, kuri mus įtrauktų ir prarytų“ [P. 288]. Stabilaus kuriančiojo koncentro išlaikymas, tik kokybinė tekstų atranka, išreiškia pagrindinę XX amžiaus literatūros kritikos nuostatą: literatūros veikalas turi būti vertinamas tik literatūrinių santykių plotmėje, kitaip sakant, literatūra neturi kokių nors vertės požįriu privilegijuotų temų – vertinamas turi būti kūrinys, o ne autorius su jo nuopelnais. Ir dienoraštinuose apmąstymuose, ir kritinėje „Literatūros lankų“ polemikoje meninis silpnumas iš tiesų nurašomas kaip egzistencinis melas, niekaip nesuderinamas su savaimingai būtina kūrinio verte, ištakomis bei dvasine substancija.

Nyka-Niliūnas bendruomenės literatūros istoriją kuria absoliučiai angažuodamasis savimi. Po žurnalo *šermenų* posėdžio praregima tos kolektyvinės istorijos kūrimo (be)prasmė: „*Dabar* man visiškai aišku <...>, kad mūsų siekimų bendrumas buvo fikcija, bet taip pat aišku, kad fikcija kartais gali būti tikresnė už realybę“ [P. 358]. „Literatūros lankų“ žurnalo kolektyvas, identifikiuodamasis su „žmogiškosios būties paradoksu“ [8. P. 14 – 20], perkainoja senąją estetinių vertybių hierarchiją, demonstruodamas kuriamuosius naujos gradacijos principus, reikšmingus apskritai moderniajai XX amžiaus kultūros plėtotei.

„Išsilaisvinus“ iš kolektyvinės disciplinos varžtų, vėl atsigręžiama į bekompromisiškai autonominių literatūrinės kūrybos ir jos laisvės modelį: „Noriu būti vienas, visas ir su savim“ [P. 358], – sako Nyka-Niliūnas. Tik niekur neafišuojama, nefiksuota, savyje kontempliuojama ir **sau rašoma** literatūros istorija tampa autentiškiausia bei ryškiausiai suformuluojanti individualų literatūros istorijos respektą. Tyrinėtojai Lietuvoje tokį alternatyvios egzodo literatūros ir jos vertinimo pobūdį pirmiausia sieja su tą alternatyvumą iškilusiai reprezentavusiu Nyka-Niliūnu: „Lietuviškoji literatūrinė patirtis, kultūrinė jos savimonė ir egzilinis (be)ribiškumas lankinių praktikoje transformavosi į kūrybos kaip ESTETINĖS EGZISTENCIJOS (Nyka-Niliūnas) lygmenį (pirmą tokį, niekada anksčiau

lietuvių literatūroje maksimaliai neaktualizuotą poetines paskirties *antuždavinį*“ [2. P. 1].

LITERATŪRA

*Nyka-Niliūnas A. Dienoraščio fragmentai: 1938 – 1970. Chicago, 1998.

1. Hesse H. Atsitokėjimai. Vilnius, 1999.

2. Karmalavičius R. Akistatoje su universaliaisiais Vakarais, in: Literatūros lankai. Faksimilinis leidinys. Vilnius, 1998.

3. Kelertienė V. Literatūros lankai: penkiasdešimtųjų metų „enfant terrible“ šiandieniniu žvilgsniu // Metmenys. 1978.

4. Kuizinienė D. Kritiko genezė „Aidų“ parašėse // Darbai ir dienos. 2000. Nr. 2.

5. Lietuvių egzodo literatūra: 1945 – 1990. Chicago, 1992.

6. Literatūros lankai. 1952. Nr.1.

7. Literatūros lankai. 1955. Nr.6.

8. Literatūros lankai. 1957. Nr.7.

9. Literatūros lankai. 1959. Nr.8.

10. Mekas J. Žmogus be vietos. Vilnius, 2000.

11. Nyka-Niliūnas A. Temos ir variacijos. Vilnius, 1996.

12. Valiukėnaitė D. Išeivijos lietuvių literatūros kritika iš anglo-amerikiečių perspektyvos pažvelgus // Metmenys. 1978. Nr. 35.

Irmina Petrauskienė

ALTERNATIVE HISTORY OF LITERATURE OF ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS “DIARY FRAGMENTS OF 1938 – 1973”

Summary

The author of the article intends to actualize Alfonsas Nyka-Niliūnas as an alternative appraiser of literature who disagrees with the accepted conventions of creative writing in Lithuania. The names and phenomena are reevaluated, their place, status and meaning are changed, the very mechanism of hierarchy is corrected. Authors, so called periphery, but not only, get into Niliūnian epicenter of literature's history. Classi-

cal authors – Putinas, Sruoga, Kirša, Boruta, Radauskas – are placed somewhere else according to their value and authority. In the diary, just like in his critique, inner adherence to the principle of history creation comes literature's history creation comes into light, what should be understood as existential word aesthetics, which Nyka-Niliūnas has raised to the level of uncompromising autonomous evaluation.

¹Cituoiant iš šaltinio, tekste skliausteliuose nurodomas puslapis.

Recenzavo dr. Vigmantas Butkus